KLANKVERWISSELING IN DE MALEISCH-POLYNESISCH TALEN.

DOOR

Dr. H. KERN.

Onder klankverwisseling versta ik de verwisseling van onderling naverwante klanken. Het is een verschijnsel dat men kan opmerken zoowel bij verschillende personen uit één en hetzelfde volk, als bij verwante talen. Het laatste zal wel een uitvloeisel van 't eerste wezen, en in allen gevalle spreekt het van zelf dat de ontzettende verschillen in de uitspraak van één en hetzelfde woord in verwante talen, bijv. van 't Skr. *pañca* en Hollandsch vijf, onverklaarbaar zouden wezen, indien men niet aannam dat de wijde klove, thans bestaande tuschen *pañca* en vijf, in den beginne bijna onmerkbaar was. Voorbeelden van naverwante klanken in onze taal die door tal van Nederlanders plegen verward te worden, zijn *g* en *ch*, *v* en *f*, de *ó* in *dom*, en de *ò* in *pòt*, de *r* in *ring* en die in *rijk*, de *d* in *dun* en die in *doen*, de *ui* in *luik* en die in *lui*, de *ij* en *ei*, enz. enz. Menige Hollander zal u zelfs komen vertellen dat er geen onderscheid tusschen die klanken twee aan twee bestaat, maar als gij goed op 's mans uitspraak let, zult gij ontwaren dat hij wel degelijk òf 't onderscheid in acht neemt zonder zich zelf er van bewust te zijn, òf, wat misschien nog vaker voorkomt, dat hij beide klanken kent, maar telkens verkeerd te pas brengt. Hij zal van de „reizende zon” en van eene „buitenlandsche rijs” spreken.

Natuurlijk is bij elk volk de klankverwisseling of klankverwarring binnen enge grenzen beperkt en is de neiging bij verschillende volken niet dezelfde. Zoo zal geen enkele Nederlander zijn *g* verwarren met de Fransche in *grand*, de Duitsche in *gut*; daarentegen hoort men Russen niet zelden de media *g* met onze spirans *g* verwisselen.

Op de neiging tot klankverwisseling berust ook het verschijnsel der klankafwisseling, die hierin bestaat dat men om de herhaling van denzelfden klank, bijv. bij reduplicatie, te vermijden, in de

reduplicatielettergreep eenen anderen, doch steeds nauw verwanten klank doet hooren. Een voorbeeld daarvan levert het Javaansch *loro*, twee, voor *ro-ro*; *lara*, meisje, naast *rara*; Maleisch *darah*, bloed; enz.

De voorbeelden van klankverwisseling, en van daarop berustende klankafwisseling, zijn in de hedendaagsche Maleisch-Polynesische talen zóó menigvuldig, dat men zich genoopt voelt het bestaan der neiging reeds in de grondtaal aan te nemen. Om mijn gevoelen te staven, zal ik twee groepen van woorden behandelen. Uit de eerste moet blijken dat verschillende soorten van *d* en misschien ook *media* en *tenuis* eene verwisseling ondergaan hebben; en uit de tweede, dat hetzelfde geschied is met twee soorten van *r*.

1. Over den vorm van eenige verwantschapswoorden.

De Maleisch-Polynesische grondtaal moet oorspronkelijk, of althans in het tijdperk onmiddellijk voorafgaande aan de eerste splitsing der stammen, de volgende woorden voor „vader, moeder, oudere broeder of zuster, jongere broeder of zuster” bezeten hebben: *ama*, *ina*, *ka*, *ađi*, benevens enkele niet nader aan te geven kleine verschillen in de uitspraak.

Behalve de vier opgegeven eenvoudige woorden kende de grondtaal zonder twijfel ook den hoffelijken vorm dier woorden. Die vorm — dat *Krama-inggil*, om met de Javanen te spreken — bestond daarin dat men de eenvoudige woorden voor „vader”, enz. voorzag van zeker voorvoegsel ¹. Het meest gewone voorvoegsel was, zooals uit taalvergelijking blijkt, hetzelfde dat in 't Javaansch voortleeft als *da* of *ra*, O. J. evenzoo, Malegasi *ra*, Maleisch *da*, Sideisch-Singkansch *ra*, *da*, *sa*, *dja*, enz. Ieder weet dat hetzelfde voorvoegsel *mutatis mutandis*, voorkomt bij voorname titels, zelfs in die talen, waar het niet meer in zwang is bij verwantschapswoorden. Zeer gewoon is een uit *ra*, *da* — of *rě*, *dě* ontstaan *ro*, *ri* — in de meeste Melanesische talen vóór benamingen van vrouwen, een bewijs dat de voorouders dier zoogenaamde wilden de regelen der hoffelijkheid kenden. ² Verder dient het voorvoegsel in ettelijke

¹ Vermoedelijk was er meer dan één voorvoegsel dat dienst deed om een *Krama-inggil* uit te drukken, doch een onderzoek hiernaar staat niet in verband met ons onderwerp.

² Gemakshalve verwijs ik naar Codrington's nuttig boek, *Melanesian Languages*, 312, 350, 355, 358, 368, 378, 385, 392, 409. Bij de daar behandelde talen kan men nog voegen 't *Aneityumsch* en *Eromanga*.

Indonesische en Melanesische talen om een meervoud uit te drukken.

Het schijnt niet zeer gewaagd, te veronderstellen dat, evenals thans nog in 't Javaansch *ja* en *ra* gelijkelijk in gebruik zijn, bijv. in *kəḍaton* en *kəṛaton*, ook in vroegeren tijd één en hetzelfde voorvoegsel in meer dan één uitspraak bestond. Ter verklaring van de afwijkingen die 't voorvoegsel in de hedendaagsche Indonesische talen, met inbegrip van 't Malegasi, vertoont, mag men herinneren aan 't welbekende feit dat er in alle taalfamilies verschillende soorten van *d*'s bestaan. Het aantal variëteiten is zelfs zóó groot, dat ik mij de vrijheid veroorloven zal slechts de hoofdsoorten op te sommen. Om in overeenstemming te blijven met het voortreffelijke handboek van Sievers¹ zal ik bedoelde soorten bestempelen met den naam van *interdentale*, *postdentale*, *supradentale* (alveolare) en *cacuminale d*. Daaraan behoort nog toegevoegd te worden eene *palatale d*. Men zou ze achtereenvolgens aldus kunnen aanduiden: 1. *d*, 2. *ḍ*, 3. *ḍ̣*, 4. *ḍ̥*, 5. *d'*.

De *interdentale d* wordt uitgesproken met de tong tegen of door de tandspleet te drukken. Zoo wordt de *dentale d* uitgesproken in 't Sanskrit en alle hedendaagsche Ârische talen in Indië; evenzoo de Javaansche *d*, en de Arabische *Dal*.

De *postdentaal* is de Nederlandsche *d* van *dak*, *dik*, *dun*, *door*. De *supradentale* of *alveolare* is onze *d* in *dapper*, *doen*, *dijk*, de Engelsche *d* in *do*, *deer*, *dull*, en de Maleische *d*. De Maleiers bezitten onze *postdentale d* niet, en kunnen die slechts bij benadering weergeven met hun *d*, die, hoewel door het teeken der Arabische *Dal* uitgedrukt, toch evenzeer van dezen laatsten *interdentalen* klank verschilt. De Javanen en Indiërs daarentegen bezitten noch eene *postdentale*, noch eene *supradentale d*; vandaar dat zij bij 't overnemen van Engelsche, Hollandsche en Maleische woorden zich moeten behelpen met de *cacuminale* letter.

Onder de *palatale d* versta ik den klank die gehoord wordt wanneer men de tong hard tegen 't bovenste verhemelte aandrukt en ze al drukkende langs 't verhemelte latende glijden eene *d* uitspreekt.

Het verschil tusschen deze soorten van *d*, twee aan twee genomen, is zóó gering, dat verwisselingen verklaarbaar zijn. De reeks van licht te verwisselen klanken is echter met de vijf boven genoemde niet gesloten. De *cacuminale d* toch verschilt nauwelijks merkbaar

¹ Grundzüge der Phonetik; 59, vg.

van de *r*, en kan ook zóó uitgesproken worden dat ze voor een ongeoeffend oor als eene linguale *l* klinkt. Hoe in 't Javaansch *r* en *ḍ* wel eens verwisseld worden, is ieder beoefenaar dier taal bekend; evenzeer dat *r* en *l* — of soorten van *r* en *l* — met elkaar verward worden. Anderzijds staat de *ḍ* niet ver af van de palatale *ḍ*, welke laatste zich weinig onderscheidt van de Javaansche *dja*. De overgang van deze *dja* tot de Sanskrit *ja* (media der palatalen) is zóó gering, dat de Javanen hun klank met deze afbeelden, en dat zelfs over de uitspraak der overeenkomstige letter in 't Maleisch onder de geleerden getwist wordt of ze als de Hollandsch *dj* (een door invloed der *j* gemouilleerde *d*) dan wel als de Engelsche *j* in *joy* klinkt.

Zoowel de Skr. palatale media als de Maleische, Javaansche, Bataksche, Makassaarsche, Dayaksche *dj* gaan in de Philippijnsche talen en 't Sangirsch over in eene nu eens cacuminale, dan weêr supradentale *ḍ*, in het Tagalog zelfs in *r*, volgens Spaansche schrijfwijze. De overgang van de *dj* tot de cacuminale *ḍ* wordt gevormd door de palatale *ḍ*, als boven beschreven; die van *ḍ* tot de interdentale door de supradentale en postdentale. Niet zelden komen er in 't Javaansch, enz. dubbelvormen voor, waar eenmaal andere tusschen in moeten gelegen hebben; bijv. Jav. *di* (ook *de*, *dera*) en O. J. *ri*; tusschen in ligt de Maleische supradentale *di*. Daarentegen sluiten zich *ḍ* en *r* onmiddellijk bij elkaar aan en is de letter zonder tusschentrap uit de andere ontstaan in Jav. *paḍa* en *para*; *ḍatu* en *ratu*; N. Jav. *aḍi* en O. Jav. *ari*; *ḍawuh* en *rawuh*; enz. In allerlei talen openbaart zich een streven om dubbelvormen in eenigszins gewijzigde beteekenis te gebruiken, doch zulks ware niet mogelijk indien de vormen zelve niet van oudsher gelijkelijk overgeleverd waren. Van overname van een der vormen uit eene andere taal kan in de meeste gevallen geen sprake wezen; het is bijv. onmogelijk dat het Jav. *di* uit het Maleisch overgenomen is geworden, want het laatste wordt onveranderlijk door de Javanen gehoord als *ḍi*. De uitspraak der *ḍ* komt wel is waar niet volkomen overeen met die der supradentale Maleische *d*, maar de Javanen bezitten deze laatste niet, en in hun oor staat de Maleische letter verder af van de interdentaal dan van de cacuminaal. In zeker opzicht mag men zeggen dat het Jav *di* tegenover 't Mal. *di* eene onregelmatige verschijning is, en dat het regelmatige equivalent van genoemd Mal. woordje het O. en N. Jav *ri* is, maar naast regelmaat of consequentie van klankovergang staat een ander klankverschijnsel,

dat men zou kunnen noemen „klankschommeling“. Het ligt nu eenmaal in 't wezen van den slinger dat hij schommelingen maakt; zoo ligt het ook in den aard der menschelijke tong dat zij nu eens rechts dan eens links van de gemiddelde plaats afwijkt. Het verschil tusschen de schommelingen des slingers en die der tong bestaat nu o. a. hierin dat de slinger telkens tot dezelfde plaats terugkeert, maar dat de tong, eenmaal afgeweken ter eene of andere zijde, na verloop van tijd, nog verder in dezelfde richting kan afwijken. Zodoende is het te verklaren dat op een gegeven oogenblik de uitloopers van één en hetzelfde woord, hetzij in ééne taal of in verschillende verwante talen, zeer ver van elkander verwijderd staan.

De hoffelijke uitdrukkingen voor vader, enz. luiden in 't O. Jav. *râma* (resp. *ramá-nya*), *rena*, *raka*, *rari*; N. Jav. *rama*, *rena*, *raka*, *rayi*; Malegasi *ray*¹, *reny*; *zandry*; Sideïsch-Sinkansch *dama*, *rama*, gewest. *djama*, *sama*; *dena*, *rena*, gewest. *sena*; *raka*, gewest. *saka*; afwijkend de uitdrukking voor jongere broeder en zuster. In het Ibanag, waarin hetzelfde voorvoegsel meervouden vormt, beteekent *dama* vaders, *dena* moeders, doch er is nog een ander meervoud, nl. *giraman* en *girenán*. Deze heeten afgeleid te zijn met behulp van een prefix *gi* en 't collectief aanduidende aanhechtsel *an*² maar het is duidelijk dat deze voorstelling betwistbaar is, en dat *giraman* en *girenán* collectieven kunnen zijn, afgeleid van een stam *rama*, *rena*. Het Ibanag heeft dus eenmaal dezelfde hoffelijke termen bezeten als het Sideïsch, Javaansch en Malegasi; de *d* van *da* gaat in 't Ibn. tusschen twee klinkers regelmatig in *r* over.

Van den Sideïschen vorm *sama*, enz. is op te merken dat met de *s* vermoedelijk onze *z* bedoeld is; was het werkelijk eene *s*, dan moet deze toch uit eene zachtere *z* of *zj* ontstaan zijn, die op hare beurt zich ontwikkeld had uit *dj*. Zulk eene *s*, hoe dan ook in de 17de eeuw uitgesproken, beantwoordt in den tongval der Utrechtsche woordenlijst en der Formosaansche acten uit de 18de eeuw, regelmatig aan de Jav. *d* of *r*, Mal. *d*; bijv. in *sua*, twee. De Formosaansche *dj* is te beschouwen als eene oude uitspraak van diezelfde *s*. Als variëteit van *r* vertoont zich de *z* zelve in 't Maleg. *zandry*, zoodat tweërlei uitspraak van één woord zich op Formosa vertoont als gewestelijk, maar in 't Maleg. om eene schakeering in beteekenis uit te drukken. Men lette er namelijk wel op dat de *z*

¹ Van eenen anderen stam (vgl. Jav. *yayi*), maar met hetzelfde voorvoegsel.

² Zie de Cuevas, *Arte* p. 20.

van zandry terugkeert is zanakă, kind; klaarblijkelijk klinkt za dus minder voornaam dan ra, al zijn beide één in oorsprong.

In 't Maleisch, Bataksch, de Philippijnsche talen, 't Sangirsch, Makassaarsch, Bugineesch, enz. luidt het voorvoegsel als da, als dentaal geschreven, maar in de meeste, vermoedelijk alle opgesomde talen niet als zoodanig uitgesproken; bijv. in 't bekende datu, datuq, enz. Voor eene varieteit er van in 't Bugineesch en Makassaarsch mag men houden 't voor eigennamen gevoegde la.

De meeste talen van 't oostelijk en noordelijk gedeelte des Indischen Archipels bezigen voor „vader” en „moeder” ama en ina zonder 't voorvoegsel ¹, dus: Tobelo, Buru, Haruku, Ceram, Moa, Kisar, Alor, Timor, Roti, Sawu, Sumba, Binongko, alsook de Philippijnsche talen, Bulusch, Tondanosch, Touseasch, Ponosakansch, Mongondousch ama; Aru heeft met gewonen nasalen sluiters (vgl. Jav. kakang, enz.) amang, gelijk ook Pakewasch, Bentenansch, Tonsawangsch; Sangirsch iamang; Kei mām; Letti am —; Dawaloor ame. Dezelfde talen bezigen voor moeder ina of inang, met eenige geringe wijzigingen. Voor jongere broeder of zuster hebben eenige der oostelijke talen ook 't eenvoudige stamwoord; dus Alor, Sawu ari, Binongko ai; de meesten echter vertoonen een voorvoegsel w; namelijk Buru wai, Haruku wari, Ceram wali, Kei waring, Letti wari, Dawaloor welei, Roti vadi, Timor oli (uit wali); van denzelfden oorsprong als, of synoniem met deze w schijnt g, in Moa gari, Aru gali; wederom anders Kisar karuri, Barnusa gekul, en Borowahing medi. Wat deze voorvoegsels ook zijn mogen, ze kunnen kwalijk iets in oorsprong met da, ra gemeen hebben; wij behoeven hier geen verklaring er van te beproeven.

Gaan wij over tot de eilanders der Stille Zuidzee, dan vinden wij dat enkele onder hen voor „vader” het eenvoudige woord ama gebruiken; zoo op Ulawa, San Cristoval, Malanta ². Meer gebruikelijk mama, met een voorvoegsel, of wellicht onvolledige reduplicatie, zooals ook het mām van Kei heeft. Mama, mam is het gebruikelijke woord op Leper's Island, Meralava, Santa Maria, geheel Vanua Lava, Saddle Island, Torres Islands, Alite op Malanta, Savo, Nieuw Georgië. Zeer opmerkelijk is de vorm wa ma van Fagani

¹ Voor de oostelijke talen is mijne hoofdbron een woordenlijst in handschrift, opgesteld en welwillend aan mij ten gebruike afgestaan door Dr. J. G. F. Riedel.

² Volgens de lijst in Codrington's bovenvermeld werk bl. 42.

op San Cristoval, waarin we oogenschijnlijk hetzelfde voorvoegsel aantreffen als op Buru, Haruku, Timor, enz. De meest gebruikelijke vorm in Polynesië en Melanesië is evenwel *tama*, *tamang*, en wat regelmatig hieruit verlopen is. De volgende lijst, die niet eens op volledigheid aanspraak maakt, kan een denkbeeld geven hoe wijd verbreid het woord is:

Samoa *tamâ*, Fidji, Tonga, Sesake, Pinkstereiland, Mota, Vaturanga, Florida, Isabel, Duke of York, Motu op N. Guinea *tama*; Fate *tema*, Eromanga *eteme*, Aneityum *etmá-n* (zijn vader), Nifilole *tumá*, Marshall-eilanden *thema*, N. Caledonië *tiama*. Hierbij sluit zich onmiddellijk aan Lifu *keme*¹, Mafoorsch *kam-*, want in deze talen wordt een *t* dikwijls door *k* vervangen, o. a. in Lifu *kön*, Maf. *kior*, drie, voor *tëlu*.

Het woord voor „moeder” vertoont in de meeste der zooeven genoemde talen, voor zoover zij den stam *ina* gebruiken, hierbij hetzelfde voorvoegsel. Dus Samoa *tinâ*, Fidji, Espiritu Santo, Vaturanga, Florida, N. Georgia, Motu *tina*, Vureas op Vanua Lava *retne* (d. i. *tina* met het voorgevoegd teeken van vrouwelijke benamingen: *ra*)², Aneityum *risi* (voor *risin*, uit *tina* met regelmatigen overgang van *t* in *s* vóór de *i*, en 't vrouwelijk voorvoegsel *rë*), Marshall eilanden en Lifu *thine*, Fate *raite(n)*. Niet geheel zeker is de waarde der eerste letter in Eromanga *dine*, hoewel de *d* ook hier zeer wel uit *t* voor *i* kan ontstaan zijn, gelijk in *disil* (voor *sisil*), drie, uit *tëtëlu*. Het Mafoorsche *sna-* is ten gevolge van accentverspringing vóór possessief-aanhechtsels ontstaan uit *sina*, volgens den regel voor *tina*.

Met hetzelfde voorvoegsel vertoont zich het woord voor jongere broeder of zuster: Samoa, Maori *tei*, Rarotonga *tae*, Fidji *tadi*, Mota *tasi*³, Sesake *tahi*.

Bij eene eenigszins aandachtige beschouwing der aangehaalde voorbeelden vraagt men zich onwillekeurig af, in hoeverre 't voorvoegsel *ta*, *t* — bij verwantschapswoorden, met het Indonesische, Formosaan-

¹ Volgens H. C. von der Gabelentz, die Melanesischen Sprachen 209.

² Op Ureparapara beteekent *retine* iemand van 't vrouwelijk geslacht. Over 't algemeen dienen dikwijls dezelfde woorden in 't Mal. om de begrippen „een vrouwelijk wezen” en „moeder” uit te drukken. Zoo is ook *drene*, *reng*, *reene*, eene vrouw, op Vanua Lava, naar het schijnt, hetzelfde woord als Jav. *rena*, enz. Omgekeerd is Mota, Aurora, *veve*, Meralava, Lakon *vev*, Gog *rave*, Volow *vov*, moeder, te vergelijken met O. J. *bibi*, van denzelfden stam als bi Jav. *bi* in *rabi*, enz. Tag., Bis. *babayi*, vrouw, en *bayi*, tante.

³ Zie over 't eigenaardig gebruik hiervan Codrington p. 264.

sche en Malegasische *da*, *ɖa*, *ra*¹ samenhangt. Hoewel ik steeds gemeend heb dat beide voorvoegsels volstrekt verschillend in oorsprong zijn, moet ik bekennen dat er feiten kunnen aangevoerd worden die een ander gevoelen schijnen te wettigen. Men vindt namelijk op Tana als woord voor „vader” *rumu*; voor „man” *aremana* (blijkbaar slechts eene kleine wijziging van 't voorgaande); voor „vorst” *arumanu*. Hierbij sluit zich aan op Mallikolo *aramoma*, vader (eigenlijk hetzelfde als de uitdrukking voor „man” op Tana.) Op Lifu heet „man” *trahmani* (met verdachte *h*). Nu vergelijkte men deze termen met de overeenkomstige in 't Aneityumsch en Eromangasch, beide talen die weinig meer dan dialektisch van het Tanasch en Mallikolosch verschillen: *etmâ(-n)*, *eteme*, vader; *atimi* of *atamaing*, *eteme*, *otemi* of *ateman*, man; *atimarid*, *atemono*, vorst. Bij de zeer nauwe verwantschap tusschen deze talen, kan men moeilijk veronderstellen dat het *ra* (*r*, *tra*) van Tana, Mallikolo en Lifu een geheel ander voorvoegsel zou wezen dan het *ta* van Aneityum, Eromanga, en van de Polynesische talen, 't Fiji, enz., die alle *tama*, enz. en voor „man, mensch” *tamani*, enz. hebben. Aan den anderen kant is het zeker dat een dentale Javaansche *t* op Tana en Mallikolo onveranderd blijft; dus *tana*, aarde = Jav. *tanah*; *talinga*, oor, = O. J. *talinga*, N. J. *talingan*; *tasi*, zee, = O. J. *tasik*; enz. enz. De gevolgtrekking is dat de *t* in *tama*, enz. eenen anderen oorsprong heeft dan de *t*, bijv. in Polyn. Melan. *tana*, aarde; *mata*, oog; enz. Om nu in *rumu* zoowel als in *trahmani* den *r*-klank te verklaren, is het voorloopig 't eenvoudigste te veronderstellen dat zoowel het *ra*, *tra* van de eenen als het *ta* der overigen zich ontwikkeld heeft uit eene supradentale of cacuminale *t*, d. i. de Javaansche *ɖ*.

De vraag die nu overblijft is deze: kan het langs den boven aangewezen weg gevonden *ɖa* ontstaan zijn uit *ɖa*? met andere woorden is de *ɖa* slechts eene kleine afwijking in de uitspraak van *ɖa*? Alvorens die vraag te beantwoorden, wil ik opmerken dat hetgeen ik elders beweerd heb, namelijk dat 't Fidjische *vata*, gelijk, algader, met Jav. *paɖa*, enz. vereenzelvigd kan worden², moeilijk houdbaar is. Volgens eene gegronde aanmerking van mijn ambtgenoot

¹ Naast *ra* schijnt men een zwakker *rě* te moeten aannemen; immers naast *râma* en *rena* staat *rari*, welks korte *a* door de versmaat gewaarborgd is. In zooverre mag men de *t* in *tina* vergelijken; daarentegen zou *tama* in *ta + ama* ontleed kunnen worden.

² De Fidjitaal p. 189; vgl. p. 154.

Vreede, is niet het Jav. *paḍa*, maar *ponṭa* (*paṇṭa*), troep (van gelijke dingen), rechtstreeks met F. *vata* te vergelijken; en dan vindt ook F. *mata*, gezelschap, klasse, zijne wedergade, althans vormelijk, in Jav. *monṭa*.

Hoewel men vooralsnog geen recht heeft te beweren dat een Jav. *ḍ* of *r* in de talen van de Stille Zuidzee door een *t* vertegenwoordigd wordt, zoo blijft het toch nog de vraag of niet reeds in de grondtaal wel eens verwisseling van media en tenuis plaats vond. Aan 't einde van een woord gaat in sommige talen buiten kijf de media in een tenuis over. Hoe anders een Maleisch *bukit*, laut en dgl. te verklaren, dan zóó dat de sluitende *ḍ* (in dit geval geen interdentaal) in een tenuis over ging, evenals in zooveel andere talen geschiedt, bijv. in 't Sanskrit, Nederlandsch, Russisch? Doch de vaste regel die bij medeklinkers in acht genomen wordt, geldt niet voor beginletters of in 't midden van een woord. Intuschen zijn er ondubbelzinnige verwisselingen van media en tenuis ook in 't midden van een woord. Het Jav. *irěng* bijv. vergeleken met *iṭěng* en Mal. *iṭām*, dat, behalve in tal van Indonesische talen, ook in de Stille Zuidzee en op N. Guinea *mutatis mutandis* voorkomt, o. a. Sesake en Lepers' Island *maeto*, Pinkstereiland *meto*, Espiritu Santo *naeto*, Mafoorsch *paisim*, — het Jav. *irěng* dan, vergeleken met het overeenkomstige woord in de verwante talen, leidt tot de gevolgtrekking dat de grondvorm òf *iṭēm* òf *iḍēm* of reeds in de grondtaal *iṭēm* en *iḍēm* was. Daar volgens bekende taalregels een Jav. *irěng* nooit uit *iṭēm* kan ontstaan zijn, noch een Maleisch *iṭām* uit *irěng*, en daar het toch niet aangaat te beweren dat wij hier met twee verschillende woorden te doen hebben, blijft er m. i. niets anders over dan dat reeds vóór de verspreiding der M. P. stammen beide uitspraken *iṭēm* en *iḍēm* (of wil men *iṭām* en *iḍām*) gehoord werden, waarvan de eene en de andere voortgeplant is op Java, de andere elders. In soortgelijke verhouding schijnt ook het Jav. *pětak* tot O. J. *pirak*, Mal. *perak*. Bisaya *pilák*, Tagalog *pílak*, enz. te staan, ofschoon de tenuis hier zou kunnen ontstaan zijn doordat bij eene uitspraak *pḍak* de media zich naar de onmiddellijk voorafgaande tenuis schikte. Voorts is Tagalog *bunduk*, heuvel, klaarblijkelijk slechts eene varieteit van Jav. *punṭuk*.

Men ziet dat de zaak zeer ingewikkeld is. Zonder nader bewijs mag men niet eenvoudig de *t* in *tama*, *tina*, enz. verklaren als onmiddellijk ontwikkeld uit *ḍāma*, *ḍina*; te minder omdat *tina*

niet te scheiden is van 't Bulusche *tina* (wijffe van vogels); in het Bulusch toch is *t* wel eens uit *ʔ* gesproten, maar niet uit *ʔ*. Anderzijds valt het moeielijk eene zekere verwantschap tusschen de voorvoegsels *ʔa* en *ʔa* te loochenen. Mijn vermoeden dat *ʔa* en *ʔa* in de grondtaal oumiddellijk vóór de scheiding reeds gesplitst waren, sluit de mogelijke eenheid in nog ouder tijd niet uit. Als een bewijs dat de splitsing betrekkelijk oud is, zou ik geneigd zijn aan te voeren het Jav. *ʔole*. Dat dit een voorvoegsel *ʔa* (in waarde geheel of nagenoeg gelijk *ʔa*) bevat, en dat het te vereenzelvigen is met Ibanag *tolai*, mensch, is reeds daarom waarschijnlijk, omdat de begrippen „kind” en „mensch” èn in de M. P. èn in andere taalfamilien door woorden van denzelfden stam worden aangeduid. Tot bevestiging van de geopperde stelling kan gelden dat wij juist ditzelfde *ʔa* terugvinden in de woorden voor „man, mensch” op schier alle eilanden der Stille Zuidzee, namelijk de boven aangehaalde *atimi*, *atamaing*, *tamani*, *tangani*, *trahmani*, *aremana*. Vóór *ʔa* vertoonen *atamaing*, *atimi*, enz. nog eene *a*. Het Timoreesche *atoni*, Belosch *atoli*, Roti *nataholi*, mensch, is wat het voor-gevoegde *ha* betreft identisch met *a* van Aneityum, Tana, Mallikolo, Eromanga, terwijl de stam overeenkomt met Ibanag *tolai*, Jav. *ʔole*; het Rotineesche *hataholi*, Timoreesche *atoni* zou in 't Jav. luiden *haʔole*. Dit *ha* is het Dayaksche *ha* in woorden van dezelfde categorie: *hatuä* man, *habinäi* vrouw; vgl. Aneityum *atamaing*, enz.; *atahing*, vrouw, d.i. *ha* + *ʔa* + *wini* (bini) ¹.

Eene soortgelijke verhouding als tusschen die voorvoegsels bestaat er ook tusschen twee vormen van een wijd verbreid telwoord, dat meestal duizend, soms honderd, weér een andermaal tien, en daarenboven een onbepaald groot getal uitdrukt. Op Mota, Vuras, Ureparapara (Norbarbar), Mosin is *tar*, op Volow *tear*, op Motalava en Lo *tar*, op Aurora en Pinkstereiland *tari* een term voor 1000; op Espiritu Santo is *tari*, op de Torreseilanden *tale* = 100; op Savo (een der Salomonseilanden) is *tale* = 10. Dit woord kan men niet afscheiden van Mafoorsch *sjaran*, Burusch *raran*, duizend; Ambonsch *lalan*, tienduizend; Pampanga *dalan*, Tagalog *dahan*, een tiental.

Men behoeft slechts de Indonesische vormen gade te slaan om tot

¹ Sommige talen vervangen het voorvoegsel *ʔa* door *tau*, mensch, iemand, aldus Sangirsch *taumata*, mensch, terwijl op Kei, Aru, in Polynesië en Melanesië *tamata* (tangata) gezegd wordt; Sumbasch *tau-méni*, man; in Polyn. en Melanesië *tamani* enz.

de overtuiging te komen dat er eene schommeling tusschen verwante klanken heeft plaats gehad. Aan 't Maf. sjaran zou in 't Javaansch een djaran beantwoorden, terwijl 't Burusche raran, Ambonsch lalan in 't Jav. een daran (resp. raran, laran) doet verwachten. De vorm in het Tagalog en Pampanga zou in 't Jav. even goed daran als djaran kunnen luiden, want zoowel de Jav. en Maleische *dj*, als de Jav. *d* worden in de Philippijnsche talen en 't Sangirsch slechts door één klank, een supradentale of cacuminale *d* (*r*) vertegenwoordigd.

De rijkdom aan dubbelvormen waardoor 't Javaansch zoozeer uitmunt — al vertoonen ook de verwante talen in meerderen of minderen graad hetzelfde verschijnsel — openbaart zich ook in de veelvormigheid van den stam waartoe bovenvermeld telwoord m. i. behoort. Immers het is duidelijk dat Jav. djadjar en djèdjèr twee fijne schakeeringen van slechts één hoofdbegrip uitdrukken, en verder dat Jav. dèr zoo weinig van djèr, waarvan djèdjèr eene reduplicatie is, verschilt, dat het als eene gnwijzigde uitspraak hiervan moet beschouwd worden. Aangezien andèr beteekent „in groot aantal, in rijen“, en dèr wordt opgegeven in den zin van „veel“, kan men reeds bij voorbaat stellen dat evenals naast djer een djar bestaat, zoo ook eenmaal een dar naast dèr moet bestaan hebben. Gelukkig kan men men de juistheid van deze veronderstelling staven door te verwijzen naar 't Oudjavaansche daraðaran in Arjuna-Wiwâha st. 12, dat „in rijen“ beteekent, althans in de Balineesche interlineaire vertaling wordt weêrgegeven met madèrèk, in eene rij. Hiermede is de verklaring van 't Bur. raran, Amb. lalan gevonden; het is een regelmatig van dar afgeleid woord welks algemeene beteekenis die van „rij, reeks, groot aantal“ moet geweest zijn. Wat het Mafoorsch sjaran betreft, dit is op dezelfde wijze afgeleid van djar, hetwelk in 't Jav. djadjar voortleeft.

De uitgang van 't Motasche tar, enz. kan niet — an geweest zijn, want deze uitgang wordt in die taal — a; bijv. van mate, dood, matea, (de) dood, hetgeen volkomen overeenkomt met het Makassaarsche kamateyang, daargelaten het voorvoegsel ka. De vorm tari op Espiritu Santo, Aurora en Pinkstereiland leert ons dat het aanhechtsel, uit Mota tar, enz. verdwenen, is *i*, welbekend als synoniem met — an. De *t* is hier = *ɬ*, want in het Mota enz. worden de twee soorten van *t* niet meer onderscheiden, evenmin als in 't Maleisch en het meerendeel der Indonesische talen, althans in het schrift.